

Леонід ТИМОШЕНКО

КИЇВСЬКИЙ МИТРОПОЛИТ МИХАЙЛО РАГОЗА ТА ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА ЛЬВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ: ПОРОЗУМІННЯ І КОНФЛІКТ

Дослідження історії церковних братств українських єпархій Київської митрополії переживає сьогодні ренесанс, про що свідчать конференційні акції (наприклад, до 425-річчя першого ставропігійного статуту¹), низка нових публікацій², зокрема і джерел³. Не можна оминати увагою монографічні дослідження польських й російських учених останнього десятиліття⁴, а також англomовне перевидання монографії Я. Ісаєвича⁵.

¹ Із цієї нагоди у Львові відбулося кілька конференцій, але, на жаль, вийшли друком матеріали лише однієї: Львівське Ставропігійське Успенське братство в духовній культурі України: до 425-ліття надання Львівському Ставропігійському братству Патріаршої Ставропігії: матеріали III Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 26 травня 2011 р.) / Апологет. Богословський збірник Львівської Духовної Академії. Українська православна Церква. Київський патріархат. – 2011. – Ч. 1–2(27–28). У 2012 р. відбулася міжнародна конференція в Університеті Яна Кохановського в Кельце, матеріали якої вийшли друком шойно: *Bractwa religijne w średniowieczu i w okresie nowożytnym (do końca XVIII wieku)* / [red. D. Burdzy, V. Wojciechowska]. – Kielce, 2014. Збірник містить цікаві контексти європейського масштабу, хоча, здебільшого, він обговорює річпосполитську проблематику. Невеликий розділ збірника присвячено православним та унійним братствам.

² Об'єкт дослідження цієї статті, очевидно, – православні братства. Однак останнім часом в історіографії активно досліджують й унійні братства. Див., напр.: *Лазорак Б.* Церковні братства Львівсько-Кам'янецької єпархії (XVIII ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Б. Лазорак. – Луцьк, 2012.

³ Див., напр.: *Духовное братство гломцекоє. Статут та інші документи церковного братства у Гломчі (1677, 1785)* / [вступ та упоряд. В. Пилипович]. – Перемишль, 2010 (“Перемиська бібліотека” Перемиського відділу Об'єднання українців у Польщі. Т. 16); *Архів Української Церкви.* – Луцьк, 2014. – Серія 2: Джерела. – Вип. 1: Історія Луцького братства та братського монастиря 1617–1833 років / [упоряд. та автор вступ. дослідж. М. Довбищенко].

⁴ Див.: *Lorens B.* Bractwa cerkiewne w eparchii przemyskiej w XVII–XVIII wieku / B. Lorens. – Rzeszów, 2005; *Лукашова С.* Миряне и церковь: религиозные братства Киевской митрополии в конце XVI века / С. Лукашова. – Москва, 2006; *Шустова Ю.* Документи Львовского Успенского ставропигийского братства (1586–1788). Источниковедческое исследование / Ю. Шустова. – Москва, 2009.

⁵ *Isaievych I.* Voluntary Brotherhood Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine / I. Isaievych. – Edmonton; Toronto, 2006. В українській історіографії видання сприйнято прихильно (див.: *Капраль М.* Історія українських братств: англomовний варіант / М. Капраль // Дрогобицький краєзнавчий збірник (далі – ДКЗ). – Вип. 11–12. – Дрогобич, 2008. – С. 686–695), у польській – критично (*Manikowska H.* Jaroslav Isaievych, Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in

У низці публікацій ми прагнули переосмислити функції та роль братств в історії ранньомодерної Церкви⁶.

Наукову проблему цієї статті обговорювали, починаючи з перших наукових праць XIX ст. Достатньо згадати кілька доволі ранніх джерельних публікацій Я. Головацького, який оприлюднив витяги зі шкільної програми, список “вписних” членів Успенського братства, а також листи князя Василя-Костянтина Острозького до львівських братчиків⁷. Уже перші дослідження показали, що тема Львівської ставропігії стосується не тільки митрополита Михайла Рагози, але й, зрозуміло, Львівського єпископа Гедеона Балабана і князя Василя-Костянтина Острозького, заангажованих у братський рух. Відтак, повинна братись до уваги й література про цих двох єрархів та протектора православ'я, постаті яких продовжують бути актуальними для

Early Modern Ukraine / Н. Manikowska // *Odrodzenie i reformacja w Polsce*. – Warszawa, 2010. – Т. 54. – С. 228–232). У цій праці Я. Ісаєвич значно поглибив європейські контексти генези братського руху в основному за рахунок вивчення європейських історіографічних контекстів теми. Див. україномовне перевидання вступу монографії: *Ісаєвич Я. Духовне братство (мирянські братства у ранньомодерній історії України)* // ДКЗ. – Дрогобич, 2012. – Вип. 16. – С. 170–182.

⁶ Див., напр.: *Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств і генеза Берестейської унії / Л. Тимошенко // Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Zbiór studiów*. – Lublin, 2005. – С. 237–250; *Його ж. Ставропігія церковних братств у контексті Берестейської унії. Історіографічний аспект / Л. Тимошенко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць*. – Львів, 2006–2007. – Вип. 15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / [відп. ред. М. Крикун]. – С. 250–267; *Його ж. Парафіальне і братське самоврядування Київської митрополії в добу Берестейської унії (друга половина XVI–XVII ст.) / Л. Тимошенко // Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku. Materiały polsko-ukraińskiej konferencji naukowej w Okunince koło Włodawy 10–12 września 2007 r.* / [pod. red. Н. Gmitterka і J. Łosowskiego]. – Kraków, 2010. – С. 321–345; *Його ж. Тернопільське братство Різдва Христового у світлі маловідомих та нововіднайдених джерел (друга половина XVI–XVII ст.) / Л. Тимошенко // Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Львів, 2011. – Вип. 20. – С. 669–682; *Його ж. Скільки церковних братств заснували патріархи в XVI – першій половині XVII ст.? (Малодосліджені аспекти генези та масштабів ставропігійської форми організації мирянського руху в Київській митрополії) / Л. Тимошенко // Записки НТШ*. – Львів, 2013. – Т. 264: Праці Історично-філософської секції. – С. 234–256; *Його ж. Єпископська альтернатива ставропігійній реформі церкви (неставропігійні братства Київської митрополії кінця XVI – початку XVII століття) / Л. Тимошенко // Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталії Яковенко*. – Київ, 2012. – С. 277–287; *Його ж. Генеза церковних братств та початковий етап мирянського руху в Київській митрополії у XVI ст.: історіографічна традиція й спроби переосмислення проблеми / Л. Тимошенко // Кризь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя*. – Львів, 2012. – С. 174–191.

⁷ *Головацький Я. Начало и действие Львовского Ставропигийского братства по историческо-литературному отношению / Я. Головацький* – Львов, 1860; *Його ж. Хронологическая роспись вписных братий прежде братства Львовского Успения Пресвятыя Богородицы, ныне же Института Ставропигийского / Я. Головацький // Временник института ставропигийского с месяцесловомъ на годъ высокосный (переступный) 1864. Рочник первый*. – Львовъ, 1863. – С. 81–91; *Його ж. Львовское ставропигийское братство и князь Острожский / Я. Головацький // Временникъ института ставропигийского с месяцесловомъ на годъ простый 1867. Годъ издания четвертый*. – Львовъ, 1866. – С. 66–84. Пізніше документи до історії Львівського братства були надруковані в інших корпусних виданнях джерел.

дослідників⁸. Найновішим виданням, в якому висвітлена тема візиту митрополита до Львова в січні 1591 р., – збірка наукових праць, присвячена текстології та контекстам “Просфонима” – привітального “адреса”, виголошеного учнями братської школи⁹.

У працях С. Лукашової зроблено спробу проаналізувати діяльність митрополита М. Рагози щодо братств Київської митрополії, яка в цілому характеризується як прихильна, адже добре відомо, що архієпископ енергійно і послідовно підтримував Львівське братство в його боротьбі з владикою. Дослідниця згадує кілька митрополитичих грамот, виданих для братств, піддаючи їх порівняльному аналізу. Хронологічні межі дослідження (до 1596 р.), а також невмотивоване ігнорування частини джерел, передовсім рукописних, не дозволили С. Лукашовій вичерпно простежити динаміку стосунків М. Рагози з братствами до кінця його урядування¹⁰.

Беручи до уваги константу щодо прихильності митрополита М. Рагози до братського руху, на якій неодноразово акцентували дослідники, все ж зауважимо, що в жодній праці досі не простежено ні генези, ні внутрішньої суті, ні навіть хронології розвитку та масштабів цього патронатства¹¹. Між тим, у декретово-розпорядчій, ар-

⁸ Обмежимося переліком найновіших праць: *Тимошенко Л.* Невідомий василіяньський життєпис митрополита Михайла Рагози / Л. Тимошенко // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: зб. наук. праць. – Львів, 2001. – Вип. 4. – С. 59–68; *Його ж.* Берестейська унія Михайла Рагози / Л. Тимошенко // Різдво Христове 2000. Статті й матеріали. – Львів, 2001. – С. 52–58; *Лукашова С.* “Мы, нижей подписанные...” – Львовский синод 1595 г. в истории Брестской унии С. Лукашова // Славянский альманах за 2000 г. – Москва, 2001. – С. 12–19; *Kempa T.* Metropolita Michał Rahoza a unia brzeska / Т. Kempa // Klio. Czasopismo poświęcone dziejom polski i powszechnym. – 2002. – Nr 2. – S. 48–100; *Дмитриев М.* Ещё раз о митрополите Михаиле Рагозе и Брестских соборах октября 1596 года / М. Дмитриев // Кризь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя. – С. 358–369; *Кметь В.* До історії взаємовідносин між львівськими єпископами та церковними братствами у XVI – на початку XVII ст. / В. Кметь // Форум. Бюлетень громадської організації “Інтелектуально-фаховий форум”. – Львів, 2001. – № 2(4), грудень. – С. 53–65; *Його ж.* Балабани / В. Кметь // Енциклопедія Львова / [за ред. А. Козицького та І. Підкови]. – Львів, 2007. – Т. 1. – С. 151–154; *Петрушко В.* Єпископ львовський Гедеон (Балабан) і підготовка Брестської унії 1596 г. / В. Петрушко // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2014. – № 1(55). – С. 123–131 та ін. Щодо релігійної політики князя В.-К. Острозького, див. узагальнювальні публікації: *Тимошенко Л.* Виняткова роль князя В.-К. Острозького в православній церкві (формування уявлень, східна еклезіальна ідентичність та магнатська протекція в умовах річпосполитського права патронату) / Л. Тимошенко // ДКЗ. – Дрогобич, 2009. – Вип. 13. – С. 53–77; *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків / В. Ульяновський – Київ, 2012. – С. 867–1162.

⁹ ПРОСФОНИМА: текст і контекст: зб. наук. праць / [за ред. проф. Б. Криси]. – Львів, 2013. – (Львівська медієвістика. – Вип. 4).

¹⁰ *Лукашова С.* Конфликт епископа Гедеона Балабана и львовского Успенского братства в 80-х годах XVI в.: попытка реформы православия или борьба за имущественные интересы / С. Лукашова // Славянский альманах. 1999. – Москва, 2000. – С. 36–52; *Её ж.* Миряне и церковь... – С. 242–243.

¹¹ Дослідники, як правило, цезурою у зміні парадигми досліджуваних стосунків називали 1596 р. – проголошення унії і розкол Церкви. Див., напр.: *Петров Н.* Львовский епископ Гедеон Балабан и его деятельность на пользу православия и русской народности в Галиции

хипастирській та епістолярній спадщині М. Рагози, яка нараховує десятки одиниць джерел, збереглась досить велика група документів, що стосуються єпископа Г. Балабана, справ його владництва і львівського Успенського братства, а також інших мирянських організацій регіону. Навіть побіжне вивчення цього джерельного комплексу (разом із листами-відповідями) показує, що контакти предстоятеля Київської митрополії саме зі Львівською єпархією були безпрецедентними: ні до, ні після нього вони не мали таких масштабів. Прикметно, що вони кількісно значно поступаються його джерельно зафіксованим зв'язкам з іншими адміністративно-географічними структурами митрополії, навіть – митрополичою архієпархією. Інколи навіть напрошується висновок про те, що, крім проблем реформування Церкви, які розглядали на архиєрейських соборах під головуванням М. Рагози, справи Львівської єпархії також набули в цей період найбільшого значення. Напрошується і така рефлексія: церковно-релігійне життя тієї пори пульсувало в Бересті, де відбувалися архиєрейські (загальноцерковні) собори, а також у Львові, який пропонував церковні реформи. При цьому стольні міста митрополії – Київ і Вільно, а також митрополича резиденція в Новогрудку Литовському, зі “столичними” кафедральними соборами, залишалися, фактично, на периферії життя та проблем митрополії¹². Як видається, цей феномен ще не став предметом обговорення в науковій літературі.

Звертаємо також увагу на те, що прихильність митрополита стосувалася братств усієї (чи, принаймні, частини) Львівської єпархії, а не тільки, скажімо, львівського Успенського братства, хоча саме воно перебувало серед сфери зацікавлень М. Рагози. Отже, не дивно, що вже перші “братські” акти новопоставленого митрополита, інтронізованого 1 серпня 1589 р., датуються груднем того року. Так, 7 грудня 1589 р. він підтвердив права львівського Успенського братства на Онуфріївський та Унівський монастирі, 28 грудня затвердив о. Василя сповідником Успенської церкви, 29 грудня

и юго-западном крае России / Н. Петров // Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с высочайшего соизволения П. Н. Батюшковым. – Санкт-Петербург, 1885. – Вып. 8. – С. 262.

¹² Більшість документів різних типів та видів, підписаних М. Рагозою, опубліковано в різних виданнях і різний час. Цікаво, що ті з них, які стосуються Львівської єпархії, походять не з митрополичого архіву, а з архіву Львівської єпархії, передовсім, із колекції документів Успенського братства. Нещодавня публікація списку документів митрополита М. Рагози, які зберігалися в XVIII ст. у митрополичому архіві, показує, що чимало джерел стосувалося переважно справ литовсько-білоруської частини митрополичої єпархії з центром у Вільні та Новогрудку, проте вони майже винятково характеризують масткові справи кафедри, через які виникали часті судові суперечки. Митрополит змушений був витратити на них час та зусилля, що не могло не позначитися на його діяльності. Публікація цього реєстру важлива, однак загалом не вносить суттєвих коректив до зазначеної ситуації: справи Львівської єпархії, поряд із загальноцерковними проблемами, що розглядалися на Берестейських соборах, були головними в діяльності уряду митрополита М. Рагози. Крім того, реєстр взагалі не фіксує численних джерел, зокрема й підписаних митрополитом на архиєрейських соборах, що стосуються львівського Успенського братства. Див. публікацію цього реєстру: *Пазднякоў В. С.* Архіў праслаўных і грэка-каталіцкіх мітрапалітаў Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVIII стст. (гісторыя, структура, склад) / В. Пазднякоў. – Мінск, 2014. – С. 243–250.

попросив львівського владика не втручатися у справи братської школи¹³. Ці й інші декрети митрополита не стосувалися основних організаційних засад діяльності братств: фактично, вони фіксували становище, що вже склалося (зрештою, боротьба Г. Балабана з Успенським братством мала давніші витoki¹⁴). Водночас М. Рагоза постійно втручався в боротьбу між владикою і братством, майже однозначно ставши на бік останнього.

На нашу думку, потрібно детальніше проаналізувати листи-грамоти для інших братств, затверджених М. Рагозою в початковий період урядування, а також врахувати іншу документацію (зокрема й листи), надіслані братчикам (переважно львівським) у період його подальшого митрополитства (за нашими підрахунками, таких документів налічується декілька десятків)¹⁵. До слова, більшість братських

¹³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 123, 124, 125.

¹⁴ До завдань цієї статті не входить проблема витоків і причин неприязні та боротьби між Успенським братством і владикою Г. Балабаном. Принагідно зауважимо, що чи не перша писемна фіксація цього загадкового явища – документ 20.09.1551 р., відомий як грамота Київського митрополита Макарія, якою єпископові Львівському Арсенію Балабану (батькові Гедеона) заборонялося втручатися у справи львівських міщан. Останні (очевидно, успенські парафіяни, майбутні братчики) вже тоді претендували на право затверджувати собі священників, що розходилося з тодішнім церковним порядком й інтересами місцевих владик. (*Архів Юго-Западної Росії (далі – Арх. ЮЗР)*). – Київ, 1904. – Ч. 1. – Т. 10. – № 21. – С. 34–45).

Протиборство єпископа з братством мало свої періоди активізації і затухання. Як видається, напруження різко посилювалося 1588 р., напередодні візиту Константинопольського патріарха Єремії II, в якого Львівське братство шукало захисту і підтримки. Як свідчить лист братчиків до патріарха (загально датований 1588 р.), вони не тільки запрошували його, але й наполягали на скликанні синоду Київської митрополії, який би унормував внутрішньо-церковне життя, головне ж, позбавив мирян від опіки лжепастирів (єпископів і священників). Дуже симптоматична в листі характеристика Г. Балабана: спочатку виважена, потім – критична і безжалісна. Лист супроводжувався переліком злочинів єпископа проти братчиків, у боротьбі з якими він покривав нерадиве й морально недостойне духовенство. Останнє характеризується також як убивче: воно призначалося внаслідок симонії, грішило святотрадом, двоє- і троєженством, надуживало при наданні церковної послуги, підтримувало дух секуляризації, ідолопоклонство, хтивість, пиятику, вело себе розв'язно тощо. Незважаючи на публікацію листа ще наприкінці XIX ст., його грецькомовний текст не був належно проаналізований і взятий до уваги. Див. детальну характеристику документа: *Borkowski A., ks., archim. Patriarchaty Wschodu w dziejach Rzeczypospolitej (1583–1601) / A. Borkowski. – Białystok, 2014. – S. 78–79*. На нашу думку, значення цього листа дуже велике: вірогідно, що саме він, викривши негаразди в церковній організації, спричинив рішучість у діях патріарха, який відсторонив митрополита Онисифора Дівочку, номінував Михайла Рагозу і своїми декретами зніщив реформи в Київській митрополії. Єпископ Г. Балабан, який перед тим апелював до того, що статут Львівського братства 1586 р. затвердив Антіохійський, а не Константинопольський патріарх, втратив у боротьбі з братством цей важливий аргумент. Відтак, братство одержало важливу підтримку та схвалення своєї діяльності від найвищого церковного уряду, в особах патріарха й митрополита.

¹⁵ Чимала кількість таких джерел збереглася в архіві Львівського братства, який перебуває сьогодні у складі кількох архівних зібрань Львова. Наприклад, фонд Успенського братства в архіві Центрального державного історичного архіву України у Львові уміщує також докумен-

документів митрополита датуються доберестейським періодом, що зрозуміло, адже жодне братство Київської митрополії, навіть з території митрополічної архієпархії, не підтримало Берестейської унії 1596 р., яка набула легітимності лише завдяки участі в унійному соборі митрополита.

Не так давно вважалося, що перший спеціальний декрет, яким М. Рагоза благословив нову мирянську організацію, – це митрополічна грамота для львівського передміського братства при церкві Богоявлення Господнього, видана в січні 1591 р. Однак існує більш ранній декрет – 20 червня 1590 р. на соборі в Бересті митрополит підтвердив раніше засноване братство Різдва Пресвятої Богородиці в Рогатині¹⁶ (оригінал грамоти зберігається в колекції А. Шептицького Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського¹⁷). Тут бачимо першу фіксацію поглядів митрополита

ти М. Рагози, які не були опубліковані раніше (зокрема, В. Мільковичем у “Monumenta...”). Детальніше див. про роботу В. Мільковича щодо підготовки “Monumenta...”: *Шустова Ю.* Владимир Милькович и публикация актов Львовского Успенского братства в 1892–1896 гг.: к истории издания “Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis” (по документам архива Ставропигийского института во Львове / Ю. Шустова // Палеография, кодикология, дипломатика: Современный опыт исследования греческих, латинских и славянских рукописей и документов: материалы Международной научной конференции в честь 75-летия доктора исторических наук, члена-корреспондента Афинской Академии Бориса Львовича Фонкича (Москва, 27–28 февраля 2013 г.). – Москва, 2013. – С. 368–383.

¹⁶ Уявлення С. Лукашової про те, що Рогатинське братство було засноване ще 1586 р., не відповідає дійсності, позаяк “базове” джерело для впевненості – пастирський лист Г. Балабана до рогатинських міщан щодо регламентації обряду великодніх звичаїв, не вміщує поняття братство. Див.: *Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis* (далі – MCSL). – Leopoli, 1895. – Т. 1. – № 85. – Р. 134–138. Відповідно: *Лукашова С.* Миряне и церковь... – С. 298–299. Насправді братство заснував патріарх Єремія II 6 жовтня 1589 р., що засвідчує патріарша грамота, видана рогатинцям у Кам’янці, під час останнього заходу патріарха перед від’їздом до Константинополя. Джерело записане грецькою мовою, в архіві братства зберігся і його тогочасний переклад, за яким грамота й була опублікована. Першу публікацію джерела здійснив у 1869 р. А. Петрушевич. Див.: *Петрушевич А.* Патриаршиа грамоты наданы в пользу Львовскаго Ставропигийнаго Братства при храме Успения пресвятой Богородицы / А. Петрушевич // *Временник института ставропигийского с месящесловомъ на годъ простый 1869.* Годъ издания шестый. – Львовъ, 1869. – С. 129–130. Повторно грамота опублікована 1895 р.: *Diplomata statuaria a Patriarchis Orientalibus Confraternitati Stauropigiane Leopoliensi a. 1586–1592 data* (далі – DS). – Leopoli, 1895. – Т. 12. – № 15. – Р. 60–61. Грамота вміщує дуже загальні положення, відсилаючи рогатинських братчиків до авторитету вже створених Львівського і Віленського братств, однак виокремлює норму виборності братського священика, “з волі” Львівського єпископа. За братством затверджувалося й право скинення нерадивого священика і прийняття іншого, якого також мав затвердити єпископ. Це положення про виборність у Рогатині священика має давнішу традицію. Так, у липні 1570 р. король Сигізмунд Август затвердив права місцевої релігійної громади, закріпивши за нею безумовне право виборності священика. – Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. – Ф. 77 (АСП). – Оп. 4. – Спр. 676/п. 27. – Арк. 349–49 зв. Грамота збереглася у підтвердженні Владислава IV від 23 березня 1633 р.

¹⁷ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. XVIII. – Спр. 61. – № 586. Див. також: *Чернухін Є.* Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького. Каталог фонду XVIII Інституту рукопису На-

на природу братського руху, апелювання до авторитету патріархів Йоакима та Єремії (зокрема згадано, що братство заснував саме Єремія II Транос), а також визнання пріоритету Львівського та Віленського братств. Водночас архієпископ засудив спротив Львівського єпископа Г. Балабана, відповідно взявши на себе функції патрона місцевих братств (у цьому випадку – і Рогатинського), а також дозволив їм вибирати священників (нагадуємо, що така прерогатива була однією з головних засад ставропігійних прав): “...блгоговѣнных честных трезвых и непорочных себѣ избирати...”. Якщо ж священник виявиться не на рівні вимог (неблаговидний, пияк чи такий, що чинить роздори), то його братство має право відкликати і поставити іншого. Щодо львівського владики, то пониження його прав щодо Рогатинського братства не було безумовним: він таки згадувався при визначенні його автономії. Ставилася вимога організації братської школи за взірцем львівської. Дозволялося також вибирати вчителів братських шкіл (у випадку неугодності справі – також відкликати), а також благословлялася діяльність братства на користь храму та парафії (досягнення церковного “благолепія”), схвалювалась чітка харитативна складова (влаштування шпиталю для убогих, використання церковної і братської милостині). Низка вимог висувалася до уряду священства, а також до якостей кандидатів. Мирян, противників братської організації (неслухняний і непокірних), сама спільнота мала відсторонювати. Братства з іншими засадами організації не дозволялися. М. Рагоза планував боротися за підвищення церковного порядку й морального стану. Так, усіх єпископів, священників і мирян, які перебували в непростенні чи вели до смуту та розорення, митрополит планував відлучати від Церкви, внаслідок чого вони не змогли б одержати розршення і після смерті. Наприкінці січня 1591 р. М. Рагоза відвідав Рогатин¹⁸.

У вказаному привілеї митрополит запровадив традицію свого патронатства над братствами, яка зводилася до загального схвалення ставропігійних засад їх організації. Відтак, нові статuti не надавались, але обумовлювались головні вимоги до діяльності мирянських організацій. Зв’язок митрополичої грамоти для Рогатинського братства, з пізнішими митрополичими грамотами для мирянських спільнот, незаперечний і підтверджується сюжетними повторами.

На тому ж Берестейському соборі митрополит М. Рагоза підписав ще одну грамоту для львів’ян, яку можна вважати дуже симптоматичною і, до певної міри, унікальною. Отже, архиєрейська грамота від 22 червня 1590 р.¹⁹ адресована львівським міщанам, які, за інформацією митрополита, були противниками й навіть ненависниками

ціональної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Є. Чернухін. – Київ, 2011. – С. 24. Про копію джерела у фондах ЦДІАЛ України сигналізують М. Капраль і Н. Шестакова: *Капраль М.* Братство церкви Різдва Богородиці у Рогатині наприкінці XVI ст. / М. Капраль // Рогатинська земля: історія та сучасність: матеріали Першої наукової конференції (Рогатин, 24–25 березня 1995 р.). – Львів; Рогатин, 1995. – С. 171; *Шестакова Н.* Документи до історії рогатинських братств у фондах ЦДІА України м. Львова / Н. Шестакова // Там само. – С. 173 (джерело інформації – ЦДІАЛ України. – Ф. 201. – Оп. 4. – Спр. 954). У зв’язку з тим, що цей фонд перебуває на стадії реконструкції, перевірити інформацію неможливо.

¹⁸ 30 січня 1591 р. у Рогатині він підписав лист до галицьких міщан. Див. публікацію джерела: *Гринчишин Д.* Українські пам’ятки XVI – першої половини XVII ст., писані на Рогатинщині / Д. Гринчишин // Рогатинська земля: історія та сучасність. – Львів, 2005. – Т. 4: Матеріали третьої наукової конференції (Рогатин, 26 березня 2002 р.) – С. 42–43.

¹⁹ Арх. ЮЗР. – Киев, 1904. – Ч. 1. – Т. 10. – № 36. – С. 63–65.

Успенського братства, котре затвердив патріарх Єремія. Детальний перелік противників фіксує досить цікаву ситуацію. Так, серед них було восьмеро “львівських міщан” (очевидно, успенських парафіян), четверо богоявленських парафіян із Галицького передмістя, четверо благовіщенських парафіян з того ж передмістя, четверо федорівських парафіян із Краківського передмістя, п’ятеро святомиколаївських парафіян. Усі вони (разом – 25 парафіян із помічниками та сім’ями) були відлучені від Церкви, що передбачало заборону відвідувати храми, і, зрозуміло, позбавлення будь-якої пастирської опіки. Проте безпрецедентність цього вкрай жорсткого дисциплінарного акту полягає все-таки в тому, що його метою було підпорядкування парафіян усіх міських та передміських церков Львова Успенському братству (відлученим надавався шанс приєднатися до братства і в такий спосіб виправитися). Очевидно, на час видачі грамоти вказані парафії та їх священники перебували під винятковим впливом єпископа Г. Балабана.

Наступне братство, яке послуговувалося особливою прихильністю митрополита М. Рагози, функціонувало при львівській передміській церкві Богоявлення. Відомо, що засноване архиєрейським декретом від 26.01.1591 р.²⁰ Очевидно, воно існувало раніше, позаяк згадане у грамотах за рік до уконституювання: 14.06.1590 р. митрополит засуджував діяльність львівських передміських братств – Миколаївського, Федорівського і Богоявленського, які разом із Г. Балабаном виступали проти Успенського братства, за що були відлучені від Церкви²¹. 22.06.1590 р. першоєрарх відлучив від Церкви богоявленських братчиків Лукаша Крамаря, Івана Соханця, Василя й Антонія Грека²².

Митрополиче надання 26.01.1591 р. не вміщує статуту, але чітко фіксує головні ставропігійні норми, серед них право виборності священника, якого мав благословити місцевий єпископ. Як і інші митрополичі декрети для церковних братств, джерело має цікаві моменти, що ілюструють архиєрейську програму реформування церковних відносин. Так, він вважав, що братчикам потрібно прагнути до об’єднання у своїй організації 30–60 або й більше членів. Вони повинні були вибирати лише богоугодних, чесних і некорчемних священників, які мали жити в целомудрії і добродіянні. Відступ від цих правил, а саме “безчиніє”, пиятика, нерадивість у дотриманні церковного порядку, дозволяли братчикам ввести на їх місце інших. Братство мало опікуватися шпиталем для вбогих, школою для посполитих, роздачею милостині для бідних, дбаючи про “хрестолюбивых” та “нищелюбивых” християн. Виходячи із заповідей Ісуса Христа, М. Рагоза обґрунтовував необхідність братської взаємодопомоги в напастях, бідах і недугах, достойних проводів братчиків по смерті, “чесних” зусиль щодо прикрашення храму (“церковного благолепія”), почитання діячів Церкви, здійснення харитативних обов’язків (милостиня церковна, шпитальна і братська), дотримання норм християнського співжиття. Порадником у цих питаннях мало виступати лише Успенське братство. У випадку недотримання норм братського співжиття той чи той парафіянин мав бути відлучений від мирянської організації з наступним затвердженням акту братським священником. Перехід в інше братство, яке б керувалося іншими принципами, заборонявся, на що не мали впливу ні “обретаемый” єпископ,

²⁰ Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 10. – № 39. – С. 70–73.

²¹ MCSL. – Nr 153. – P. 241–242.

²² Ibidem. – Nr 158. – P. 253.

ні князі, пани чи священники, або миряни, під загрозою відлучення. Цікаво, що цей митрополичий декрет майже ідентичний з підтверджувальною грамотою патріарха Єремії для львівського Успенського братства (1589).

Невідомо, чи інші львівські братства одержали такі прерогативи. Щодо Бого-явленського братства, то період дії наданих йому ставропігійних прав тривав лише до смерті митрополита. Надалі єпископ Г. Балабан перепідпорядкував це братство своїй юрисдикції. Так, 26.04.1602 р. львівський владика затвердив для нього статут. Збереглися два оригінали єпископської грамоти: не підписаний в Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського²³; засвідчений – в архіві Львівської ставропігії в ЦДІАУЛ²⁴.

Важливо зазначити, що приблизно в цей же період Г. Балабан, прагнучи мінімізувати неприхильність митрополита, активізував заснування братств, які перебували в його юрисдикції. Як вдалося з'ясувати, одна з найбільш ранніх мирянських організацій, до уконституювання яких спричинився львівський владика, – братство при церкві Св. Феодора/Федора (Теодора) з Тирона на Краківському передмісті Львова²⁵. Надавча грамота зі статутом для братства, датована 30.06.1589 р., збереглася у фондах Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького²⁶. Фактично, маємо справу з першою писемною згадкою цього братства, хоча про активність федорівської громади відомо ще з 1547 р. Загалом балабанівські грамоти вирізнялися звуженням братської автономії та демократії, більшою увагою до норм соціального дисциплінування, однак вони, частково, реалізовували окремі норми ставропігії.

Наступний сюжет, який яскраво ілюструє зіткнення інтересів митрополита і львівського владика, стосується Гологірського братства. Отже, воно відоме з 1588 р., коли місто відвідав Г. Балабан. До нього звернулися члени місцевого братства із проханням затвердити статут, який вони начебто отримали від грецьких патріархів за посередництва львівських міщан. Зрозуміло, владика навідріз відмовив. Коли ж братчики Васько (син Бабичів) і Ничипір Сагайдачний стали наполягати, Гедеон

²³ ІР НБУВ. – Ф. XVIII. – Спр. 39. Публікацію цифрової фотокопії грамоти здійснив І. Сковчиляс. Див.: *Сковчиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус / І. Сковчиляс. – Львів, 2010. – Кольорові ілюстрації (стор. нумерована); Перелік ілюстрацій. – С. XIX.

²⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 369. – Арк. 1. Джерело опубліковане: Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 10. – № 61. – С. 121–125. Див. археографічну легенду грамоти: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799. – Київ, 1972. – № 762. – С. 384. Стан збереження оригіналу грамоти добрий, є незначні пошкодження на згинах, невелике заплямування. Чіткий підпис єпископа, печатка втрачена, рештки шовкового шнурка. Вказівка імені писаря – Стефан Коцінян. Засвідчення грамоти єпископом Йосифом Шумлянським 16.05.1691 р.

²⁵ Див.: Книга братства при церкви св. великомуч. Феодора Тирона в Львові // *Вестник Народного дома.* – Год XXIV (II). – Львов, 1906. – С. 37.

²⁶ Національний музей у Львові ім. А. Шептицького. – Рк 2774. Рукопис на пергаменті, зі значними пошкодженнями тексту (затертість на згинах, нечисленні дірки, загальна заплямованість, особливо на згинах, локальна вибляклість), текст важкочитабельний, але загалом зрозумілий. Підпис єпископа, печатка відсутня, дірки для шнурка. Під текстом справа вказано ім'я писаря – Стефан Коцінян.

Балабан наказав їх вигнати й побити²⁷. У джерелах фігурує також священник гологірської церкви Св. Юрія о. Василь, який теж конфліктував із Г. Балабаном. Так, цей священник відмовлявся визнавати уряд єпископа, а також не згадувати його в ектениях, за що був відлучений від Церкви (пастирський лист Г. Балабана від 16.04.1591 р.). 17.04.1591 р. владики повідомив своє рішення місцевим святоюрським парафіянам, додавши до переліку проступків Василя звинувачення в поширенні роздорів. Парафіянам дозволялося звертатися за опікою до сусідніх пречистинського і миколаївського парохів²⁸. Можливо, що цей о. Василь був звичайним братським священником, а місце Св. Юрія братство, незважаючи на заборону Г. Балабана, – ставропігійним.

На ситуацію в Гологорах не міг не відреагувати Берестейський собор 1591 р., який прийняв спеціальну архиерейську ухвалу, датовану 27.10.1591 р. Гологірський священник Василь був виправданий, а місцеве братство одержало благословення і затвердження його статуту та порядків, аналогічних до норм львівської ставропігії²⁹.

Як і у випадку зі Львовом, Г. Балабан зміг відреагувати лише після смерті М. Рагози: 16.03.1602 р. офіційно визнав свого противника – гологірське братство, однак затвердив йому неставропігійний статут. Водночас надання єпископа уточнює відому інформацію про ініціаторів затвердження братського статуту: ними були священники і парафіяни двох гологірських церков – Різдва Пресвятої Богородиці та Святого великомученика Георгія (з огляду на цю обставину, йдеться все ж про нову мирянську організацію, яка об'єднувала прихожан двох парафій)³⁰. У підсумку, статут для Гологірського братства скоротив і так урізані норми братської демократії.

Загалом варто визнати, що події 1590–1591 рр. були визначальними у формуванні нової ситуації в Київській митрополії, зокрема й у зв'язку із братським рухом. Важливі митрополічні надання були видані в червні 1590 р. на Берестейському соборі – першому після інтронізації М. Рагози. Декілька соборних ухвал не стосувалися принципових засад організації братств, за винятком застережень щодо поширення несанкціонованих мирянських організацій.

²⁷ Події відомі за протестацією власника Гологір Андрія Сененського, датованою 7.04.1588 р. – MCSL. – № 99. – Р. 154–155.

²⁸ MCSL. – № 178, 179. – Р. 286, 287. Обставини конфлікту доповнюються листом Гедеона Балабана до власника Гологір Андрія Сененського 1.05.1591 р., в якому владики пояснив свою жорстокість тим, що о. Василь начебто поширював ересі. – Лист опублікований: *Срібний Ф.* Два епізоди з історії боротьби Гедеона Балабана з львівським брацтвом / *Ф. Срібний* // *Записки НТШ.* – Львів, 1913. – Т. 117–118. – № 2. – С. 213–214.

²⁹ *Жукович П.* Брестский собор 1591 г. по новооткрытой грамоте, содержащей деяния его / *П. Жукович* // *Известия отделения русского языка и словесности Академии наук.* – Санкт-Петербург, 1907. – Т. 12. – Кн. 2. – С. 46; *Дмитриев М.* Между Римом и Царьградом: генезис Брестской церковной унии 1595–1596 гг. / *М. Дмитриев.* – Москва, 2003. – С. 123, 140–141.

³⁰ Прикметно, що у візитаційних описах XVIII ст. ці церкви фіксуються як: міська церква Різдва Пресвятої Богородиці й передміська церква Св. Юрія Побідоносця. Разом із двома іншими церквами вони належали до однойменного намісництва Львівського крилосу. Див.: *Скоцилас І.* Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія / *І. Скоцилас.* – Львів, 2004. – Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. – С. 88, 289–290.

Відомим є візит М. Рагози до Львова в січні 1591 р. Загалом подія добре задокументована в архиєрейських декретах та листах³¹. Напевно, саме під час візиту митрополит власноруч вписався до членів Успенського братства, про що зберігся цікавий запис: “Волею Божією смиренній Михайло, архієпископъ, митрополит Киевський, Галицкий и всея России etc. Будущи здѣ въ градѣ Лвовѣ ради благолепия и устроения церкви святое каролическое восточное и апостольское церкви etc. и ищущи исправления ее, дозрель mezi благочестивыми вещьми преднее благочестие его ест братство граждан Львовских храма Успения Пречистое Богородици, живущих в нем крепящихся израднѣ во всяком благочестии и образа з себе даваня всьяхих дель добрых, сему-жи и я архієпископ, поревновавши и желаюци всегда сему благочестию бытии, усредно обѣщничеса и оныхъ, хужший бытии восхотѣхъ и сее писане мое подписа рукою власною в лето Бож. нарож. 1591 месяца генваря 19, индикта 3. Михайль архієпискпъ, митрополитъ Киевский и Галицкий, рука власная. [М. П.]”³². Ю. Шустова, проаналізувавши всі відомі варіанти джерела, зазначає, що йдеться не про дійсне членство у братстві, а про категорію почесного членства³³.

Цитований запис важливий тим, що митрополит заманіфестував у ньому мету візиту до Львова, яку він пов’язував із церковними реформами³⁴. Красномовною є і дата, яка також ілюструє перебування М. Рагози у Львові: перед тим, 16–17 січня, учні братської школи продекламували йому “Просфонима”, якого надрукувала братська типографія³⁵. Мету візиту митрополит перед тим виклав у листі до Львівського братства

³¹ Цей візит митрополита в Україну, під час якого він відвідав Київ, Остріг, Львів, Рогатин і Галич, не знайшов в історіографії належного висвітлення. Так, наприклад, кілька “львівських” декретів митрополита засвідчують скликання і проведення 25–26 січня зібрання, названого “духовним собором”. На соборі, який відбувся в Успенській церкві, архієпископ і митрополит вчинив духовний суд. – Див.: MCSL. – № 172. – Р. 273–277; № 174. – Р. 279–281.

³² Список осіб, які вписувалися у члени Львівського братства, опубліковано декілька разів ще в XIX ст. Однак цитований впис митрополита повністю опублікував лише А. Криловський. Детальніше див.: *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. (Опыт церковно-исторического изследования). (Съ тремя рисунками) / А. Крыловский. – Киев, 1904. – Приложения. – I. – С. 2 (додаток мав окрему пагінацію). До тексту протоколів братства, опублікованих А. Криловським в 1904 р., цитований фрагмент не був внесений.

³³ *Шустова Ю.* Документы Львовского Успенского ставропигийского братства... – С. 236–245.

³⁴ Досі в літературі не зовсім чітко сформульовано мету візиту М. Рагози до Львова. Наприклад, частина сучасних дослідників “Просфонима” взагалі її трактують неправильно: опираючись на наративні джерела (наприклад, “Хроніку” М. Зубрицького), вони вважають, що головною причиною візиту було загострення стосунків між єпископом і братством. Див., напр.: *Федорак Н.* Художня тканина “Просфонема” та її історично-правовий контекст / Н. Федорак // ПРОСФОНИМА... – С. 36–46.

³⁵ Твір, який вважається хрестоматійним, неодноразово передруковувався. Тут зазначимо, що йдеться про одне з перших (зі збережених) видань братської друкарні (дата видання – 1 лютого 1591 р.). Шрифт видання – фєдорівський, мова – церковнослов’янська гібридна, зі вкрапленнями грецької. Збереглися лише дефектні примірники, в яких відсутні 5 і 8 аркуші. Лише два примірники пам’ятки збереглося в Москві (Російська державна бібліотека), один – в Україні (Національна бібліотека ім. В. Вернадського). Втрачені аркуші реконструюються за рукописним списком “Просфонима”, що перебувають у фондах Інституту рукопису НБУВ. Див.: *Гусева А.* Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века. Сводный каталог / А. Гусева – Москва, 2003. – Кн. 2. – С. 806–807; Рис. 113.1–8 (факсиміле оригіналу).

з Острога, датованому 13 січня 1591 р.: згадуючи скарги братчиків на свого владика, він висловив загальний намір благословити місцевих мирян і “чинити покои”. Цікаво, що М. Рагоза перед приїздом до Львова хотів десь на відстані 1–2 миль від міста провести попередню нараду (“намови наперед”) із кількома вибраними братчиками. Планований захід, з огляду на доступну інформацію, був конспіративним зібранням³⁶.

Соборні рішення, прийняті в жовтні 1591 р. у Бересті, підтверджували прерогативи львівського Успенського братства, надані патріархами, які постійно оскаржували і порушували львівський владика. Знову ж таки, братське питання виникало на соборах винятково чи то у зв’язку з непокорю окремих львівських братчиків, чи то з причини непослуху митрополитові Львівського єпископа, який, зрештою, зазнав екскомунії. Відтак, пастирським листом, загально датованим 1592 р., М. Рагоза, згадуючи соборні ухвали, благословив братства, які затвердив патріарх Єремія II на ставропігійних засадах. Саме тут проглядається чітка позиція митрополита, який переймався станом храмів, шкільництва (словенська і грецька мови), друкарства. У цих питаннях прогресувало Львівське братство, яке своїм коштом вимурувало церкву, заснувало школу та друкарню, розпочало спорудження інших будинків, серед яких й шпиталь. Отже, цей досвід зазнав схвалення. Митрополит звертався за допомогою у цій справі до панів (магнатів і шляхти)³⁷.

Без сумніву, митрополит Михайло Рагоза протегував ставропігію братств, підтверджену патріархом Єремією II. Нагадаємо, 20.09.1589 р. патріарх, перебуваючи у Красному Ставі, затвердив місцеве братство Святої Трійці (юрисдикція Холмської кафедри). У надавчій грамоті будь-які статутні положення відсутні, але чітко зазначено, що міщани показали йому грамоту патріарха Йоакима для Львівського братства, зажадавши аналогічних прерогатив. Пославшись на відповідність львівського статуту апостольським правилам, Єремія благословив місцеве братство³⁸. Таким самим шляхом йшов висвячений патріархом М. Рагоза, підписуючи короткі грамоти, які не вміщували статутів із розширеним формуляром. Немає потреби сумніватися в тому, що йдеться про підтримку ставропігійної форми братського руху.

На думку Т. Кемпи, підтримка М. Рагози церковних братств не безумовна. Дослідник наводить факти, які демонструють дисонанс у позиції митрополита. Так, начебто, патріарх у конфлікті у Львові зайняв спочатку сторону владика, а не братства. Не на користь Михайла Рагози було затвердження на Перемишльську кафедру Михайла Копистенського (вірогідного двоєженця), про що Гедеон Балабан сповістив патріарха³⁹. Зрештою відомо, що Гедеон Балабан у 1593 р. оскаржив своє становище щодо львівського Успенського братства в короля Сигізмунда III, внаслідок чого був призначений “комісарський суд” на чолі з луцьким владикою Кирилом Терлецьким, який своїм вироком підпорядкував братство і його церкву та монастир владі єпископа.

³⁶ MCSL. – Т. 1. – № 168. – Р. 266. Детальнішої інформації про цю нараду не збереглося.

³⁷ Ibidem. – № 212. – Р. 329–330.

³⁸ Ibidem. – № 127. – Р. 200–201.

³⁹ *Кемпа Т.* Metropolita Michał Rahoza a unia brzeska... – S. 58–59. У листі патріарха Єремії II до митрополита, датованому травнем 1591 р., під карою відлучення заборонялося рукопокладати на вакантну Перемишльську кафедру недостойних кандидатів, зокрема й тих, що мають жінок. Однак конкретно про кандидата М. Копистенського не згадано. – DS. – № 18. – Р. 70–72.

Після оскарження вироку братством цей суд у 1593 р. повторно підтримав Г. Балабана, керуючись засадою, що патріарх не може вільно розпоряджатися церквами в королівських володіннях. Львівська ставропігія знову опротестувала ухвалу, внаслідок чого справа була скерована на розгляд до королівського суду без подальших наслідків⁴⁰. На нашу думку, саме факт виправдання Г. Балабана королівською комісією надав йому впевненості в боротьбі і з братством, і з митрополитом. Надалі владики не звертав уваги навіть на соборні ухвали, спрямовані проти нього (собор 1593 р. заборонив йому священнослужити та призначив новий термін для явки на суд). У зв'язку з тим, що собор відбувся в час відсутності короля у Речі Посполитій, владики оскаржив його ухвали в Берестейському старостинському суді. Г. Балабан не звертав уваги і на численні скарги на нього від Успенського братства⁴¹.

У літературі, присвяченій цій проблемі, часто фігурує факт фальсифікації Г. Балабаном патріаршої грамоти, якою той, начебто, став на бік львівського єпископа. Зокрема акцентується як майже доведений факт сумнівність авторитету грамоти Єремії II Траноса 1589 р. на підтвердження ставропігії в наслідок фальсифікації патріаршої грамоти, що скасовувала незалежність місцевого братства від єпископа (акція відбулася 1592 р.)⁴². Під час перевірки з'ясовується, що в архіві братства збереглося послання патріарха Єремії II до духовенства і міщан Львова, загально датоване 1592 р.⁴³. Очевидно, саме цей документ був опублікований в "Monumenta..."⁴⁴. Зміст джерела такий: патріарх одержав інформацію, що митрополит порушив церковні канони, заснувавши у Львівській єпархії, яка перебувала під юрисдикцією місцевого єпископа, якусь "Ставропигию" під дзвіницею "кир Костянтина" (тобто, Корнякта), змусивши священників поминати на Літургії своє ім'я. Відтак, в єпархії і у Львові відновлювалася юрисдикція Г. Балабана, якого потрібно було поминати на Літургії. Митрополит же, в разі непослуху, мав бути відлучений від Церкви. Після підпису патріарха вміщена приписка братчиків, яку в історіографії потрактовують як свідчення фальсифікації. Насправді ж, братчики стверджували, що документ сумнівний, позаяк написаний не грецькою мовою, якою володів патріарх, а руською, рукою слуги владики. 7 вересня 1592 р. копію патріаршого листа зі своєю печаткою владики надіслав братству. Причому, в жодному випадку не йшлося про оригінал, а лише вказувалося, що він був отриманий через "екзарха турнавского"⁴⁵.

⁴⁰ Детальніше див.: *Крыловский А.* Львовское ставропигиальное братство... – С. 153; *Кетра Т.* Metropolita Michał Rahoza a unia brzeska... – S. 60–61.

⁴¹ *Крыловский А.* Львовское ставропигиальное братство... – С. 153–154.

⁴² Детальніше див.: *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Я. Ісаєвич – Київ, 1966. – С. 35; *Його ж.* Архів львівського братства / Я. Ісаєвич // Архіви України. – 1968. – № 1. – С. 89.

⁴³ ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 202. – Арк. 1–2.

⁴⁴ MCSL. – Т. 1. – № 232. – Р. 361–362.

⁴⁵ *Ibidem.* – Р. 362. Тут і далі йдеться про грека Діонісія Раллі (Палеолога), який залишив помітний слід в історії східного християнства. Як свідчать джерела, наприкінці 70-х – у 80-х роках він перебував в Острозькій Академії як викладач грецької мови. Вважається, що саме Діонісій Раллі привіз із Рима текст Біблії (очевидно, Вульгату), який використовували перекладачі Острозької Біблії. Будучи прихильником унії з Римом, Діонісій Раллі брав участь у переговорах із католиками в Кракові у справі календарної реформи (1583). Як

Вдалося з'ясувати, що у львівських гродських книгах був облятований інший текст грамоти патріарха Єремії II, внесений 4 грудня 1592 р.⁴⁶. Унесена до запису особисто Г. Балабаном грамота являє собою патріарший обіжник до християн всієї Русі, в якому наводилася інформація, передана Тирновським митрополитом, намісником патріарха, про те, що митрополит хіротонізував перемишльського єпископа, не скликавши собор єпископів, що є порушенням церковного канону. Крім того, він дозволив двом братам одружитися з двоюрідними сестрами, що також було заборонено. Начебто, митрополит благословляв священників – двоє- і троєженців, холмського владику, який мав жінку, втручався в юрисдикцію львівського владики, що одержав “владу” від патріарха. Відтак, митрополит кир Михайл відлучався від престолу – відтепер його мали сприймати як просту людину. Єпископам Мелетію Хребтовичу, Гедеонові Балабану й Кирилові Терлецькому доручалося виконати волю патріарха як його намісникам. І цього разу братчики супроводили копію документа припискою, що йдеться про фальсифікат, який зробив Тирновський митрополит Діонісій Раллі, а також Гедеон Балабан⁴⁷.

свідчить листування грека з папським нунцієм Болоньєтті, він мав конфлікт з іншим грецьким місіонером в Острозі Мосхопулосом. У листуванні Діонісій одержав оцінку католиків як схильного до унії на флорентійських засадах, за що одержав благословення папи. Водночас він був прихильником ідеї руського патріархату. Мосхопулос отримав лист патріарха про відлучення Діонісія, який був фаворитом князя В.-К. Острозького. Джерела фіксують тривале перебування Діонісія на Волині, де, крім Острога, він одержав від князя В.-К. Острозького уряд архимандрита Дорогобузького монастиря у хронологічних межах 23.12.1582 – 2.06.1586 рр. Очевидно, наприкінці 1585 р. Діонісій Раллі був хіротонізований в Константинополі на Тирновського архієпископа, після чого знову відбував місії в Річ Посполиту і Московію. Найвідоміша з них пов'язана з перебуванням у Москві на чолі делегації греків (травень 1591 – лютий 1592 рр.), висланій патріархом для вручення ухвали Вселенського синоду про затвердження Московського патріархату (як митрополит Діонісій брав участь у роботі синоду). Затримка пояснюється тим, що Москва вимагала визнати її на третьому місті в пентархії східних патріархатів. 15 червня 1592 р. грецька делегація була вже у Львові. Див.: *Мицько І.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636) / І. Мицько – Київ, 1990. – С. 108; *Гудзяк Б.* Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Б. Гудзяк. – Львів, 2000. – С. 170–172, 181; *Горін С.* Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі / С. Горін – Київ, 2012. – С. 120; *Kuczara K.* Grecy w kościołach wschodnich w Rzeczypospolitej (1585–1621) / K. Kuczara. – Poznań, 2012. – S. 51, 78–79, 110–111. Наведена тут і далі інформація про побут Діонісія у Львові й Вільні в 1592 р. вносить нові штрихи до діяльності єрарха. На нашу думку, його використав Г. Балабан у боротьбі з Львівським братством і митрополитом М. Рагозою. Після цього Діонісій повернувся до Константинополя.

⁴⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 348. – С. 793–794; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji śp. Alexandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego (далі – AGZ). – Lwów, 1884. – Т. 10. – Nr 2592. – S. 167. Документ опубліковано як тогочасну руськомовну копію: MCSL. – Т. 1. – Nr 255. – P. 397–398. Див. публікацію польськомовного варіанта обляти. – Там само. – Nr 259. – P. 405–406.

⁴⁷ MCSL. – Т. 1. – Nr 255. – P. 398.

Нарешті, того ж таки 4 грудня 1592 р. митрополит М. Рагоза звернувся з Ново-грудка з листом до братства в цій справі⁴⁸. Документ, що зберігся в архіві Львівського братства, вельми цікавий. Отже, митрополит отримав від братчиків копію листа Єремії II (очевидно, ідеться про патріарший обіжник), зміст якого виявив, що Львівський єпископ “враг суший” святої істини, “враг прелукавья”. Однак ще гіршим ворогом митрополичого престолу виявився митрополит Діонісій, який, одержавши рекомендації львівських братчиків, гостював у Вільні, де його регулярно навідував митрополит з усіма почестями та багатими дарунками. Але Діонісій, “вырывши” печатку вселенського патріарха, скерував митрополитові з Вільна листа, в якому від імені патріарха написав, що Михайло Рагоза винен йому 15 тис. аспрів за хіротонію⁴⁹. Так, відкрилася ще одна авантюра Діонісія. Не отримавши нічого, він поїхав до Львова, де зійшовся з Г. Балабаном. М. Рагоза заперечував і свою нещирість щодо хіротонії перемишльського владика⁵⁰. Він просив також львівських братчиків прислати йому “неблагословенного” листа патріарха Львівському єпископу⁵¹.

Як видається, справді відбулася фальсифікація, свідченням чого може бути зауважена братчиками відсутність грецькомовних оригіналів джерел, а також зміст їх перекладів. Зокрема в обох документах ідеться фактично про чутки, поширювані щодо митрополита. Відтак, припущення деяких істориків щодо пониження авторитету митрополита в очах патріарха не підтверджується. Тим більше, що той і надалі шанобливо звертався з листами до предстоятеля Київської Церкви.

Нещодавно Є. Чернухін з’ясував, що й братства вдавалися до фальсифікацій в боротьбі з владикою Гедеоном: виправленню піддано текст грамоти на заснування Рогатинського братства (1589), в наслідок чого скасовувалась його залежність від єпископа (нагадаємо, що йдеться лише про часткову залежність)⁵². Якщо це правда, то виходить, що не владика Г. Балабан був ініціатором цього (цілком неморального) способу боротьби.

Варто звернути увагу на те, що на початку 90-х років XVI ст. братства створювали і в інших єпархіях. Наприклад, братство при Миколаївському соборі в Бересті

⁴⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 213; MCSL. – Т. 1. – № 258. – Р. 402–405.

⁴⁹ Цей факт часто використовують у літературі як майже доведене свідчення про корупційні зазіхання Константинопольських патріархів. Див., напр.: *Гудзяк Б.* Криза і реформа... – С. 267–268. При цьому не враховано, що інформація походить з явних фальсифікатів.

⁵⁰ Наразі номінація, а з нею хіротонія М. Копистенського на Перемишльську кафедру залишається малодослідженою проблемою. Детальніше див.: *Тимошенко Л.* Життєпис та діяльність Перемишльського єпископа Михайла Копистенського / Л. Тимошенко // *Київська старовина.* – 2003. – № 1. – С. 138. Водночас треба вважати достовірною інформацію про те, що кандидат на час номінації був одружений. Згідно з церковними канонами, це було великим порушенням. Вихід із ситуації був один – відправити дружину в монастир. Однак джерела не зберегли жодних свідчень про вірогідність такого кроку.

⁵¹ Інформація М. Рагози щодо неблаговидних вчинків Д. Раллі докладно повторена з незначними уточненнями в “Пересторозі”. Див.: *Анонім.* ПЕРЕСТОРОГА / Анонім // *Українська література XVII ст.* Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Беллетристика / [вст. стаття, упоряд. і прим. В. Кречотня, ред. тому О. Мишанич]. – Київ, 1987. – С. 31–32. Загалом цей сюжет полемічного твору ще раз підтверджує те, що пам’ятник був створений в середовищі Львівської ставропігії.

⁵² *Чернухін Є.* Грецька рукописна спадщина в Києві. Історіографія та огляд матеріалів IV–XX ст. / Є. Чернухін. – Київ, 2002. – С. 178–179, 226.

дозволяла королівська грамота 28.01.1591 р.⁵³, формальних правових рис воно набуло підтверджувальним актом 11.10.1592 р.⁵⁴. Увага митрополита до нього спочатку не фіксується, однак пізніше він все ж підніс його авторитет. Фактично, маємо єдиний приклад піднесення братства з-поза меж Львова та Вільна до їх рівня.

На Берестейському соборі 1594 р. братське питання знову домінувало. Воно розвинулося практично у всіх ухвалах собору: “головній” соборній від 24.06.1594 р.⁵⁵, грамоті-екскомуніці Г. Балабана від 1.07.1594 р.⁵⁶, листах митрополита до львів’ян (2.07.1594 р. він відправив із Берестя чотири листи до: львівського єпископа, який не з’явився на собор, Львівського братства, рогатинських міщан і львівських греків (усіх їх повідомляли про акт екскомуніки)⁵⁷. 28.06.1594 р. соборною грамотою М. Рагоза затвердив братство в Любліні при церкві Преображення Господнього⁵⁸. 29.06.1594 р. Іпатій Потій видав грамоту для бельського Богоявленського братства⁵⁹. Найцікавіше те, що грамота І. Потія дублює практично всі норми братської організації, вміщені у проаналізованій грамоті М. Рагози для Рогатинського братства 1590 р., причому місцями запозичення – це системне копіювання.

На початку 90-х років XVI ст. активізувалась і діяльність князя В.-К. Острозького щодо братств. Передовсім він підтримував Успенське братство у Львові. Перший документально зафіксований факт його зв’язків із Львівським братством – лист від 25.03.1588 р., в якому князь намагався примирити братство з Г. Балабаном⁶⁰ (востаннє він звертався до братства 1.03.1607 р. у справі обрання нового єпископа⁶¹).

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років загострилося питання про патронство/криторство князя над львівським монастирем Св. Онуфрія⁶², який, як відомо, був

⁵³ Акты, относящиеся к истории Западной России (далі – АЗР). – Санкт-Петербург, 1851. – Т. 4. – № 28. – С. 37–39. Фактично, затверджувалася лише школа, заснована ще єпископом М. Хребтовичем-Богуринським. Незважаючи на те, що у джерелі не йдеться про братство, можна припустити, що згадувані “дозорці” Святомиколаївської соборної церкви були братчиками. Братство набуло формальних правових рис у наслідок фундації Сигізмунда III від 11.10.1592 р. – Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (далі – АЮЗР). – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1863. – № 206. – С. 243–244.

⁵⁴ АЮЗР. – Т. 1. – № 206. – С. 243–244.

⁵⁵ Описание документов Архива западнорусских униатских митрополитов. 1470–1700. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1897. – № 154. – С. 70–71.

⁵⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 260.

⁵⁷ MCSL. – Nr 316. – P. 525; Nr 317. – P. 526–527; Nr 318. – P. 528; Nr 319. – P. 529–530.

⁵⁸ Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 6. – Киев, 1883. – № 51. – С. 104–108.

⁵⁹ АЗР. – Т. 4. – № 49. – С. 69–71; Акты, издаваемые Виленской Археографической Комиссией. – Т. 33: Акты, к истории Западно-русской церкви. – Вильна, 1908. – № 108. – С. 137–139.

⁶⁰ Дополнения к актам историческим / [изд. А. Тургенев]. – Санкт-Петербург, 1848. – № 179. – С. 468–471; Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (далі - DUB) (1590–1600). – Romae, 1974. – Nr 97. – S. 152–153. Як видно з тексту, за допомогою звернулося саме братство, яке вислало до князя свого представника. В.-К. Острозький мав намір запросити до себе єпископа і представника братства, щоби примирити сторони, що ворогували.

⁶¹ АЗР. – Т. 4. – № 170. – С. 257–258.

⁶² Уважається, що певні підстави для прав князя на монастир все-таки були: в 1585 р. він наказав відбудувати своїм коштом значну частину монастиря, який згорів під час пожежі у

об'єктом суперечок між братством і Львівським єпископом. Розпочав справу Г. Балабан, намагаючись у 13.07.1589 р. довести через ігумена Унівського монастиря С. Борошовського, що фундатором Онуфріївського монастиря був ще небіжчик князь К. І. Острозький. Єпископ прагнув довести свою юрисдикцію на нього⁶³. Цікаво, що у справу втрутився патріарх Єремія II Транос, який у грамоті 26.08.1589 р. заперечив ктиторські права князів Острозьких, як це представляв Г. Балабан. Відтак, монастир мав залишитися “під благословенням” митрополії (на ділі – закріплювався за братством)⁶⁴. На кінець, справу розглянули на Берестейському соборі 1590 р. Синодальна грамота 22.06.1590 р. викрила Г. Балабана, який начебто захопив монастир, “здобувши” в короля привілей “за причиною” князя В.-К. Острозького⁶⁵.

Представимо й інші яскраві моменти, які ілюструють зв'язки князя В.-К. Острозького з Львівським братством. 1.12.1592 р. князь у дуже довірливій формі звертався до львівських братчиків за допомогою у справі сина Олександра, який підо впливом єзуїтів здійснив перехід на католицизм⁶⁶. Підтримуючи Львівське братство, князь захищав його інтереси, але напередодні Берестейського собору 1596 р. ситуація змінилася. Львівське братство зосередилось на боротьбі з міською владою Львова і зібранням місцевих домініканів⁶⁷. Цікаво, що у квітні 1595 р. на захист братства виступили князі Адам Вишневецький і Кирик Ружинський. Водночас лист-попередження до львівських райців написав В.-К. Острозький⁶⁸.

В.-К. Острозький в листуванні часто звертався до львівських братчиків у шанобливій формі⁶⁹. Він також інформував їх про ті чи ті події, які стосувалися захисту прав львівських міщан, а також усієї православної спільноти. Так, у листі від 17.05.1600 р. князь обговорював із братчиками події на останньому вальному сеймі, виступ на ньому проти православних, а також тактику, якої потрібно дотримуватися на шляхетських сеймиках⁷⁰. Князь і воєвода широко використовували потенціал Львівського братства. Так, 17.07.1602 р. на прохання В.-К. Острозького Успен-

1580 р. (монастир залишався під опікою братства). – *Kempa T.* Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej / *T. Kempa.* – Toruń, 1997. – S. 97–98.

⁶³ MCSL. – № 111. – Р. 174. Аналізуючи ситуацію конфлікту, зокрема й питання ктиторства, С. Лукашова безпідставно вважає, що Г. Балабан встиг у 1589 р. отримати дарчу грамоту на монастир від князя. – *Лукашова С.* Миряне і церковь... – С. 212.

⁶⁴ MCSL. – № 25. – С. 199.

⁶⁵ Ibidem. – № 159. – С. 255.

⁶⁶ Ibidem. – № 257. – С. 401.

⁶⁷ Детальніше див.: *Lewicki K.* Książę Konstanty Ostrogski a Unja Brzeska 1596 r. / *K. Lewicki.* – Lwów, 1933. – С. 118; *Капраль М.* Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / *М. Капраль.* – Львів, 2003. – С. 108–113.

⁶⁸ Текст листа не віднайдено. Інформація про його існування почерпнута зі звернення братчиків до канцлера Я. Замойського 7.04.1595 р. (зберігається в АГАД у Варшаві). – *Капраль М.* Національні громади Львова... – С. 112.

⁶⁹ У листі до братства від 12.01.1599 р.: “Мои милье панове мещане львовские!” – MCSL. – № 471. – Р. 812.

⁷⁰ MCSL. – № 447. – Р. 852.

ське братство послало Острозькій друкарні грецький шриффт і відрядило туди друкаря Касіяновича для видання праць Александрійського патріарха Мелетія Пігаса⁷¹.

На думку С. Лукашової, боротьба Успенського братства проти львівського владики закінчилася повною поразкою останнього. Таке переконання ґрунтується на основі дослідження етапів і перипетій конфлікту єпископа з братством: так, наприклад, він не зміг заволодіти братською друкарнею, що могло суттєво вплинути на покращення матеріального становища його кафедри⁷². Однак цей висновок видається надто категоричним. Для його уточнення необхідно ретельніше з'ясувати питання про позицію князя В.-К. Острозького, а також митрополита М. Рагози в 1595 – на початку 1596 рр. Як слушно зауважив К. Левіцький, ставлення князя до конфлікту було послідовним і предметним: не підтримуючи жодну зі сторін, він невпинно намагався згладити гостроту конфлікту⁷³. Припущення Я. Ісаєвича про те, що князь В.-К. Острозький став на сторону Г. Балабана, а не братства⁷⁴, джерела не підтверджують. Цікаво, що, незважаючи на нейтралітет до моменту примирення з єпископом, князь звертався до Львівського братства з великою повагою та симпатією. Відома і його позиція щодо захисту братства та львівських міщан від утисків польської адміністрації Львова на різних рівнях. На нашу думку, саме культурно-освітня й релігійна діяльність Львівського братства була близькою В.-К. Острозькому, який саме цей напрям зробив визначальним у своїй програмі відродження Русі.

Повертаючись до позиції митрополита М. Рагози, після переходу в унійний табір (лише у грудні 1594 р. він виклав свої умови унії), зауважимо, що вона навряд чи була послідовною. Так, 23 лютого 1595 р. він звернувся з великим листом до короля, в якому просив не скасовувати його прохання і вироки у справі Г. Балабана з Львівським братством⁷⁵. 25 лютого 1595 р. від імені митрополита до львівських актів був внесений пастирський лист до львівських громадян із повідомленням про намір послати до Львова свого представника для налагодження справ із благословенням і великою прихильністю⁷⁶. Того ж дня митрополит у двох листах засуджував дії Г. Балабана щодо Унівського монастиря⁷⁷. У березні відбулася несподівана зустріч митрополита і єпископа в Слущкому монастирі, про що М. Рагоза повідомив В.-К. Острозького, називаючи свого противника “райським змієм” і “хитрим лисом”, якого князеві варто

⁷¹ Див. останню публікацію листа В.-К. Острозького: Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): зб. док. / [упоряд.: Я. Ісаєвич, О. Купчинський, О. Мацюк, Е. Ружицький]. – Київ, 1975. – С. 127; Шустова Ю. Документи Львовського Успенського ставропигигийського братства... – С. 211.

⁷² Лукашова С. Миряне і церковь... – С. 204–225; Её ж. Конфликт епископа Гедеона Балабана... – С. 36–52.

⁷³ Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski... – S. 108.

⁷⁴ Див.: Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Я. Ісаєвич. – Київ, 1966. – С. 48.

⁷⁵ Руськомовна копія джерела опублікована: MCSL. – № 340. – Р. 579–580; облята у львівських акта: AGZ. – Т. 10. – № 2650. – С. 171.

⁷⁶ Там само: MCSL. – № 341. – С. 580–581; облята у львівських акта: AGZ. – Т. 10. – № 2651. – С. 171.

⁷⁷ Там само: MCSL. – № 342, 343. – Р. 581–583, 583–586; облята у львівських акта: AGZ. – Т. 10. – № 2652. – С. 171.

було остерігатися⁷⁸. Зрештою, 10 травня Сигізмунд III повідомив бурмістра і лавників Львова про відстрочку розгляду справи між владикою та братством терміном на рік⁷⁹.

В історіографії чимало уваги звернено на суперечності у хронології та послідовності розвитку унійного процесу, адже добре відомо, що митрополит і львівський владики (кожен у різний час) входили до складу унійної партії. Насправді, унійний проект міг їх об'єднати лише після грудня 1594 р., коли М. Рагоза оголосив свої умови унії. Певним рубежем у розвитку подій донедавна вважався Львівський собор, який скликав Г. Балабан у січні 1595 р. Як відомо, представницьке коло його учасників поставило підписи під унійною декларацією, датованою 28 січня 1595 р. При цьому дослідники в минулому не звертали уваги ні на відсутність оригіналу соборної ухвали, ні на інші підозрілі обставини його проведення⁸⁰. Ситуацію в 2001 р. прояснила московська дослідниця С. Лукашова, яка вказала на низку ознак, що характеризують ухвалу Львівського собору 1596 р. як звичайний для тієї доби фальсифікат. На її думку, саме на це вказує дипломатичний та палеографічний аналіз грамоти (дослідниця віднайшла невідомий до того й оригінал, що зберігся в колекції І. Сахарова в Санкт-Петербурзі, Російській національній бібліотеці). Мета фальсифікації – скомпрометувати православних. Інші аргументи: сумнівний склад учасників собору (в ньому брало участь лише кілька представників клиру місцевої єпархії), собор не сформував жодних пропозицій, подію не зауважили сучасники (її мали би, принаймні, обговорювати в полемічній літературі). Проте найважливіший аргумент, який зауважила С. Лукашова, – аналіз складу учасників Львівського собору: жоден із 24-х делегатів, які поставили підписи, не взяв участі в унійному соборі 1596 р. Навпаки, вони зафіксовані як учасники паралельного православного собору⁸¹. Якщо частина дослідників з аргументами С. Лукашової частково погодилася (наприклад, М. Дмитрієв відкладає остаточне вирішення питання на майбутнє⁸²), то І. Сkochиляс їх майже безоглядно заперечує (зокрема спробу піддати сумніву ухвали собору віднесено до категорії конфесійних міфів). При цьому львівський дослідник опублікував спочатку список грамоти без підписів, що зберігається у фонді греко-католицьких митрополитів Російського державного історичного архіву (Спб.), пізніше представив фотокопію оригіналу, який аналізувала С. Лукашова⁸³.

⁷⁸ Джерело відоме лише з публікації в “Апокрисисі” Х. Філалета: Апокрисисъ. Сочинение Христофора Филалета в двух текстахъ, польскомъ и западнорусскомъ 1597–1599 года // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Петербург, 1882. – Кн. 2: Русская историческая библиотека. – Т. 7. – Стб. 1156–1158.

⁷⁹ Латиномовну копію джерела опубліковано: MCSL. – Nr 361. – Р. 616; облята у львівських акта: AGZ. – Т. 10. – Nr 2675. – S. 172.

⁸⁰ Соборну ухвалу неодноразово опубліковано. Див. останні перевидання: DUB. – Nr 22. – Р. 43–44; Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть / [упоряд. та істор. нарис І. Сkochиляса]. – Львів, 2006. – № 3. – С. 69–71.

⁸¹ Лукашова С. “Мы, ниже подписанные...”: Львовский синод... – С. 15–17.

⁸² Див.: Дмитрієв М. Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595–1596 гг. – Москва, 2003. – С. 166–168.

⁸³ Див. контраргументи І. Сkochиляса: Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть. – С. Іxiii; Його ж. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст... – С. 277–238.

На нашу думку, існують й інші серйозні підстави для того, щоби вважати документ Львівського собору 1596 р. фальсифікатом. Так, дивний стиль підписів і печаток, який зауважили дослідники, укладається в техніку тогочасних фальсифікацій унійних документів (т. зв. *мамрам*)⁸⁴. Вивчення змісту джерела також показує, що в ньому йдеться про формат зібрання, зовсім не притаманний ні для соборів єпархії (тим більше єпархічним його назвати взагалі важко, позаяк на ньому був лише один львівський владика, а такі собори мали скликатися лише з дозволу короля), ні для єпархіальних соборчиків (львівську єпархію на ньому представляли майже випадкові особи). Як і за допомогою яких канонічних повноважень владиці Г. Балабанові вдалося скликати до Львова архимандритів, ігуменів та протопопів інших єпархій, які явно переважали представників Львівської єпархії – взагалі невідомо. Цікаво також, що на всіх інших соборних зібраннях того часу обов'язково були присутні братчики найбільших ставропігій, на соборі ж у січні 1595 р. зафіксовано присутність лише одного такого представника – братського священника Павла з Берестя. Одним із найважливіших аргументів щодо неавтентичності соборної ухвали пов'язаний із відсутністю будь-якої реакції Успенського братства: синхронної (тобто, на початку 1595 р.), пізнішої в численних джерелах, що походять з їх середовища (йдеться про протестації, полемічні джерела тощо). Не реагували пізніше й уніатські публіцисти, які звинувачували Г. Балабана в нешироті, адже він таки брав участь в унійному процесі до 1595 р. (до слова, такий контраргумент був би вкрай важливим).

На нашу думку, кінець дискусії має покласти ретельніший аналіз формуляра балабанівської грамоти: потрібно лише відповісти на запитання про те, де наприкінці січня 1595 р. перебували вірогідні учасники собору⁸⁵. Зрозуміло також, що без вра-

⁸⁴ Детальніше див.: *Тимошенко Л.* Інтриги і конфлікти в історії укладення Берестейської унії у світлі документальних джерел та полемічної літератури / Л. Тимошенко // Соціум. Альманах соціальної історії / [гол. ред. В. Смолий; відп. ред. В. Горобець]. – Київ, 2015. – Вип. 11–12.

⁸⁵ До завдань цієї статті така проблема не входить, позаяк потребує ретельного і тривалого дослідження. Все ж попередньо зауважимо, що присутність на соборі Біхрассуського єпископа Паісія (підпис грецькою мовою) не можлива, адже він був учасником собору 1596 р. На відміну від нього, інший грек, підпис якого стоїть також під львівською ухвалою (також грецькомовний) – архимандрит Афонського монастиря Симонопетра Атанасій – на соборі 1596 р. присутній не був (тут виникає логічна репліка про важливість Берестейського і сумнівну значимість Львівського соборів). З іншого боку, на соборі 1596 р. були інші греки зі Святої Гори (Афона). Припущення про те, що хтось із представників Афона міг підписати унійну декларацію просто неймовірно. Відомий тодішній діяч Київської митрополії заблудівський протопіп Нестор Козьменич підписався у Львові як маршалок духовного кола й екзарх митрополії, що є майже дослівним дубляжем документів православно-го собору в жовтні 1596 р., на якому він насправду був вибраний маршалком (протопіп був одним із найактивніших діячів собору, поставивши підпис під трьома соборовими актами православних). Див.: *Тимошенко Л.* Берестейська унія 1596 р. / Л. Тимошенко. – Дрогобич, 2004. – С. 179, 180. Так само маловірогідно, щоб унійну декларацію міг підписати хтось з ігуменів волинських монастирів, які перебували під патронатом князя В.-К. Острозького. Так, наприклад, учасник Львівського і Берестейського соборів ігумен дубнівського Спасо-Преображенського монастиря Василій, за привілеєм князя 18.12.1592 р., упродовжував у своїй обителі кіновійну форму чернецого життя. Див.: *Горін С.* Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у во-

хування братського чинника питання про автентичність собору 1596 р. не може бути вирішене. Крім того, у випадку доведення фальсифікації потрібно з'ясувати ще одне важливе питання: кому вона була вигідною? Вважаємо, зовсім не Г. Балабанові, який не належав до лідерів унійної партії, а комусь з уніатів, які з великими труднощами збирали підписи під унійними документами. Зрештою, саме так можна було значно підсилити унійну партію і, врешті, вивести процес із підпілля, а також вплинути на тих, хто ще вагався.

Наприкінці 1595 р., коли унійний процес дійшов до прийняття згоди в Римі, остаточно змінилася й ситуація щодо розстановки сил в аналізованому трикутнику “митрополит – львівський єпископ – Успенське братство”. Уже 10.12.1595 р. М. Рагоза звернувся з листом до львівських міщан і братчиків, в якому засудив останніх. Братську спільноту він назвав “сваволною радою”, яка виступає проти свого владики. Митрополит відзначив й форми братського протесту, серед яких виокремив складання позовів у суди, що, на його думку, шкодило справі. Відтак, М. Рагоза викликав братство на митрополичий суд до Новогрудка, призначений на 6 січня 1596 р. Братчики мали повернути всі попередні митрополичі декрети, спрямовані проти владики⁸⁶. Очевидно, митрополит ніяк не міг повірити в те, що Г. Балабан вже не належить до унійної партії. Так, на початку 1596 р. М. Рагоза навіть реабілітував львівського владику. 12 січня від імені митрополита до львівських земських актів був внесений короткий протест проти сваволі львівських міщан-русинів. 26 січня він написав роз'яснювального листа Львівському братству, в якому повідомляв про те, що планований заочний суд відбувся в Новогрудку 15 січня. Проаналізувавши надіслані документи, митрополит визнав Г. Балабана невинним і благословив його. Водночас братству, яке було визнано непослушним (свавільні сини свого пастиря), відмовлено у володінні Успенською церквою та Онуфріївським монастирем (усі попередні декрети щодо цього скасовувалися), котрі переходили під безумовну юрисдикцію владики, про що митрополит повідомив короля. Братство мало повернути за причинені владиці шкоди грошову компенсацію в розмірі 2 тис. кіп литовських грошей⁸⁷. Наприкінці січня Гедеон Балабан вже був на церковному соборі в Новогрудку і разом із митрополитом засудив дії віленських братських священників та Стефана Зизанія⁸⁸.

Однак, незважаючи на зусилля М. Рагози, єпископ Г. Балабан і Львівське братство (недавно сторони, що ворогували) за допомогою В.-К. Острозького увійшли до спільного табору противників унії. Так, братство мало широке представництво

линському соціумі / С. Горін. – Київ, 2012. – С. 152, 453–454. Загалом, волинське чернецтво перебувало на вкрай консервативних православних позиціях, що відобразилося, передовсім, на ухвалах Берестейського собору 1596 р. У 1599 р. саме ігумен дубнівського монастиря Ісаак, разом із місцевим архиєпископом Гедеоном та архимандритом Степанського монастиря митрополитом Лукашем (також учасник Львівського і Берестейського соборів), не дозволили в 1599 р. В.-К. Острозькому укласти унію з протестантами на з'їзді у Вільні. Див.: *Kempa T. Wobec kontreformacji: Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku* / Т. Кемпа. – Toruń, 2007. – S. 157–165.

⁸⁶ MCSL. – Nr 347. – P. 688–689.

⁸⁷ Ibidem. – Nr 400. – P. 691–692.

⁸⁸ Ibidem. – Nr 401. – P. 693–695.

на православному соборі 1596 р. Його презентували братський священик Андрій Вознесенський/Літинський і чотири братчики: Іван Рогатинець, Юрій Рогатинець, Миколай Добрянський та Дмитро Красовський, кілька міщан і передміщан (напевно, також братчики)⁸⁹. На соборі вони перебували в одному таборі зі своїм владикою Г. Балабаном, на чолі православних – їх патрон князь В.-К. Острозький. Як видається, зв'язки князя з Львівським братством ґрунтувалися на спільності стратегічних інтересів, пов'язаних не стільки з боротьбою братства з єпископом Г. Балабаном, скільки з організацією широкого блоку проти унії⁹⁰.

Унійний собор 1596 р., який перебував в ізоляції від мирянських організацій Київської митрополії, не звернув на них жодної уваги. 9.10.1596 р. він екскомунікував Г. Балабана, повторивши акт наступного дня (10.10.1596 р. були екскомуніковані обидва православних єпископи, разом зі своїм духовенством). З огляду на протиборство довкола унійного питання та церковний розкол, братське питання на Берестейських соборах 1596 р. не обговорювалося. На певний час воно перестало виконувати функцію катализатора подій загальноцерковного значення.

Після Берестейського собору 1596 р. митрополит і братство практично втратили інтерес один до одного. Зайнятий проблемами церковного розколу, а також непокорю в митрополичій архієпархії (зокрема й у вірному йому перед тим віленському Свято-Троїцькому братстві), митрополит М. Рагоза практично не звертав уваги на братства Львівської єпархії. Його не цікавила більше й Успенська ставропігія⁹¹. Лише в останній рік життя він декілька разів згадав львівські справи. Однак його цікавило не стільки братство, скільки владика, який, одержавши від патріарха статус екзарха, перебував на чолі православних. Так, у листі до старців Унівського монастиря (26.05.1599 р.) митрополит закликав стійко переносити утиски владики. Ніби повернувшись у минуле, М. Рагоза називає його “бувшим” єпископом, а також ставить під сумнів права владики на патронат над обителлю. Далі митрополит вдався до довгого переліку гріхів єпископа, звинувативши його навіть у співжитті з інокіями як із жінками⁹².

В одному з останніх листів – до черниць львівського монастиря Св. Катерини (12.06.1599 р.), що перебував під патронатом ставропігії, – М. Рагоза досить несподівано повідомляє, що його відвідали львівські братчики Іван Красовський і Юрко Рогатинець, які передали прохання черниць віддати їм права на київський Видубиць-

⁸⁹ На соборі був присутній ще один львів'янин – о. Петро П'ятницький, однак невідомо, чи він був братським священиком. – *Тимошенко Л.* Берестейська унія 1596 р. / Л. Тимошенко. – Дрогобич, 2004. – С. 186.

⁹⁰ Див., наприклад, лист князя Львівському братству від 20.10.1603 р., в якому йдеться про утиски православних, а також про допомогу братству. – *Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования) / С. Голубев. – Київ, 1883. – Т. 1: Материалы для истории Западно-русской церкви (Приложение к 1-му тому сочинения). – № 6. – С. 18–19. На початку XVII ст. князь все зробив для припинення конфлікту між єпископом і братством, але, знову ж таки, це було на користь боротьби проти унії (примирення офіційно стверджено 21.01.1602 р. за посередництва молдавського логофета Луки Строїча).

⁹¹ Останні роки життя та діяльності М. Рагози висвітлені в публікаціях: *Тимошенко Л.* Берестейська унія Михайла Рагози... – С. 56–57; *Kempa T.* Metropolita Michał Rahoza a unia brzeska... – S. 93–97.

⁹² АЗР. – Т. 4. – № 138. – С. 161–162.

кий монастир (перебував під патронатом уніатів) для розміщення в ньому київських черниць⁹³. Очевидно, стосунки митрополита з львівськими братчиками незадовго до його смерті були не зовсім ворожими.

Успенське братство, яке очолювало рух мирян проти унії, продовжувало активну діяльність. Незважаючи на належність до одного табору, стосунки братства з львівським владикою були далеко не безхмарними. Відразу після Берестейського собору за посередництва князя В.-К. Острозького в його замку в Острозі сторони уклали мирову угоду, терміном на рік (від братства її підписали Д. Красовський і Ю. Рогатинець). Умовою єдності було відстоювання загрозованих інтересів Східної Церкви⁹⁴. Однак уже незабаром владику спробував посягнути на братську касу⁹⁵. Цікаво, що примирити сторони в цей час хотів навіть М. Рагоза, який пропонував вирішити конфлікт на сеймі. Так, 12.06.1599 р. він звернувся до короля з листом, в якому повідомив, що декрет соборного духовного суду щодо відлучення Г. Балабана (напевно, йшлося про декрет собору 1596 р.) він надіслав Львівському братству. Митрополит згадав також ще давнішу ухвалу комісарського суду щодо конфлікту. Тепер він зрозумів, що настала пора його вирішити на наступному сеймі. Король мав викликати на сейм львівського владику⁹⁶. До примирення закликали також Александрійський патріарх Мелетій Пігас і молдавський господар Єремія Могила⁹⁷. Зі свого боку, православні прагнули викликати на державні суди уніатів. Після смерті М. Рагози (1599 р.) і Г. Балабана (1607 р.) конфлікт продовжувався, але набув значно меншої гостроти.

У розглядуваному контексті цікавою виглядає позиція Львівського братства щодо оцінки діяльності митрополита. Насамперед це видно з тексту “Перестороги”, створеної в середовищі львівських братчиків. Вважаючи М. Рагозу разом з іншими єпископами, що прийняли унію, відступниками, братчики не дуже картали митрополита. На тлі жорсткої і місцями глузливої критики лідерів унійного процесу К. Терлецького й І. Потія вони обмежилися лише інформацією про те, що М. Рагоза помер із покаєнням⁹⁸. Напевно, роки співпраці та шанобливого ставлення один до одного не минули марно. Можливо, братчики враховували ту обставину, що митрополит найдовше опирався і не хотів приєднатися до унійної партії, а, приєднавшись, став заручником ситуації. Так само в досить стриманих тонах “Пересторога” схарактеризувала Г. Балабана (який у творі взагалі згадується дуже рідко), що не виглядає дивним на тлі загальної невисокої оцінки братством діяльності та морального стану руського єпископату.

Підсумовуючи, зазначимо, що розглянута проблема – вагома складова загального великого дослідницького простору, що становить контекст історії Берестейської унії.

⁹³ MCSL. – № 479. – Р. 820–821.

⁹⁴ Угода була внесена до львівських земських актів. – АЗР. – Т. 4. – № 113. – С. 153–154.

⁹⁵ Детальніше див.: *Крыловский А.* Львовское ставропигиальное братство... – С. 158.

⁹⁶ АЗР. – Т. 4. – № 139. – С. 194–195.

⁹⁷ *Крыловский А.* Львовское ставропигиальное братство... – С. 159.

⁹⁸ Анонім. ПЕРЕСТОРОГА // Українська література XVII ст. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Беллетристика. – С. 29, 51. Цей факт треба розглядати в контексті полемічних прийомів православних, які використовувалися з метою компрометації уніатів. Так само безапеляційно і викривально-негативно зображувалась смерть К. Терлецького й І. Потія.

Як відомо, конфлікт церковних братств з єпископатом відігравав чи не головну роль у визріванні передумов Берестейської унії. Але якщо для Г. Балабана загострення конфлікту з церковними братствами, разом із засудженням владики церковними соборами, перешкоджав виконанню його безпосередніх архипастирських функцій (і, відтак, міг спричинити його перехід до унії), то цього не можна сказати про інших владик (наприклад, у Турово-Пінській і Луцько-Острозькій єпархіях мирянські організації ще не появилися взагалі). Щобільше, конфлікт із братствами, не стосувався загалом митрополита М. Рагози, який патрунував братства Львівської єпархії. Такий патронат відбувався через підтримку та навіть розвиток ставропігійних засад організації братського руху, що підтверджується численними декретами митрополита. На нашу думку, владику Г. Балабан, постійно програючи боротьбу з братчиками, позиції яких захищав митрополит, не був загально налаштований проти братського руху. Так, він прагнув створювати братства з урізаними ставропігійними правами, які перебували під безумовною юрисдикцією львівської кафедри. Кардинальна зміна загальної парадигми стосунків “митрополит – львівські братства – єпископ” відбулася приблизно за рік до проголошення Берестейської унії: владику примирився з Успенським братством, однак його місце в боротьбі з ним посів митрополит. В умовах назрівання церковного розколу братський чинник відігравав усе меншу роль у вирішенні справ загальноцерковного значення.